

Eelco Ferwerda

Gezocht: de beste leesmachine

Over de toekomst van het academische boek in het digitale tijdperk

ABG 54 (2005)

Dit is een uitgebreide en geactualiseerde versie van het artikel uit ABG 54, december 2005. Het artikel is uitgebreid met noten, terzijdes, voorbeelden en literatuur (zie de linker marge). Er is ook een Engelse vertaling beschikbaar: Academic Books in the Digital Age.

Laatst gewijzigd op 23-12-2005

Reageer op dit artikel

Inleiding

Bloeiperiode academische boek

Neergang academische boek

Opkomst elektronisch uitgeven

Digitalisering van boeken

Experimenten met digitale boeken

Het leesapparaat

Ontwikkelingen op internet

Verdwijnen boeken langzaam maar zeker als dragers van wetenschappelijke informatie? Of blijft er altijd plaats voor de ouderwetse degelijkheid van inkt, karton en papier? Een verkenning.

Inleiding

Lezers van de ABG zullen zich er niets bij kunnen voorstellen, maar tien jaar geleden werd er volop gespeculeerd over het einde van het gedrukte boek. Elektronische verwerking zou de papieren druk vervangen. Boeken op papier zouden iets worden voor liefhebbers en verzamelaars, zoals de langspeelplaat. Inmiddels hebben we kunnen vaststellen dat het zo'n vaart niet loopt. Maar hoe gaat het eigenlijk met het academische boek? Hoe grijpt het digitale tijdperk op dat type publicaties in?

'HET KAN NIET LANG MEER DUREN OF ER VERSCHIJNT EEN MONOGRAFIE DIE DE NEERSLAG VORMT VAN EEN WEBLOG.'

Dit jaar verscheen hierover voor het eerst een grondige studie in boekvorm: *Books in the Digital Age. The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States* van de Engelse socioloog John B. Thompson. Thompson, hoogleraar aan de universiteit van Cambridge, en een van de oprichters van uitgeverij Polity (iets wat in het boek vreemd genoeg niet wordt vermeld), analyseert de Angelsaksische boekenindustrie sinds 1980. In die periode komt het academische boek in toenemende mate onder druk te staan en komt het elektronisch uitgeven op. Zoals de ondertitel aangeeft, richt Thompson zich in het bijzonder op wetenschappelijke boeken: zowel de publicaties voor vakgenoten (de monografie), als educatieve boeken voor het hoger onderwijs (studieboeken).

Bloeiperiode

De bloeiperiode van academische boeken ligt in de jaren daarvoor, vanaf de Tweede Wereldoorlog. De oorzaak ligt voor de hand. Het was een gouden tijdperk voor het hoger onderwijs in het Westen en vooral in de Verenigde Staten. Door de naoorlogse babyboom en de sterke economische groei vervijfvoudigde het aantal *undergraduates* tussen 1945 en 1975. Het aantal *graduates* groeide zelfs negen maal zoveel. En in de jaren zestig werden meer mensen aangesteld aan universiteiten dan in de drie eeuwen daarvoor *bij elkaar*.

Maar ook de Koude Oorlog droeg bij tot het succes van het academische boek. Sinds de Tweede Wereldoorlog had de Amerikaanse overheid de gewoonte om haar onderzoeksprojecten rechtstreeks uit te besteden aan wetenschappelijke instellingen, in een poging bij te blijven in de technologische wedloop met de Sovjet-Unie. Omdat de Amerikaanse academische markt veruit de grootste markt voor wetenschappelijke publicaties is, betekende dit ook een ongekende bloeiperiode voor wetenschappelijke uitgeverij (1).

Neergang

Maar rond 1975 begonnen de oplagen van academische boeken een gestage neergang te vertonen. Los van veranderende omstandigheden aan universiteiten kan die neergang voor een groot deel worden verklaard door een verschuiving in de richting van wetenschappelijke tijdschriften. Tijdschriften werden steeds belangrijker voor het verspreiden van kennis. Bovendien nam door de toenemende specialisatie in

de wetenschap hun aantal enorm toe. Er zijn op dit moment ongeveer twaalfduizend internationale wetenschappelijke tijdschriften en nog altijd komen er jaarlijks twee- tot driehonderd nieuwe titels bij.

Het belangrijkste aspect van deze verschuiving is van financiële aard. Tussen 1970 en 1997 werden wetenschappelijke tijdschriften maar liefst dertig keer zo duur (een jaarlijkse stijging van dertien procent) (2). Vaak wijt men dat aan Elsevier, de grootste uitgever, maar Thompson toont aan dat zijn concurrenten hierin niet achterbleven.

De budgetten van wetenschappelijke bibliotheken hielden geen gelijke tred met deze stijgende prijzen. Geconfronteerd met de keuze tussen het opzeggen van lopende abonnementen en het aanschaffen van minder nieuwe boeken, besteedden zij een steeds groter deel van hun budget aan tijdschriftabonnementen (3). En omdat wetenschappelijke bibliotheken de belangrijkste afnemers zijn van academische boeken was dit duidelijk te merken in de verkoopcijfers. Lag in de jaren zeventig de oplage van de gebonden editie van een monografie doorgaans tussen twee- à drieduizend exemplaren, tegenwoordig is een oplage van vijfhonderd boeken of zelfs minder heel gebruikelijk (4).

Uitgevers probeerden het tij op verschillende manieren te keren. Ze werden bijvoorbeeld selectiever in de keuze van uit te geven manuscripten. Sommige commerciële uitgevers trokken zich zelfs helemaal terug uit het academische boekengenre. Ook gingen ze boeken steeds meer en steeds eerder in een paperbackeditie uitbrengen. Maar de winstmarges voor paperbacks zijn veel lager en de risico's veel groter, omdat de winkels onverkochte boeken terugsturen naar de uitgevers. Diversificatie van het fonds was een andere strategie, bijvoorbeeld door ook studieboeken voor het hoger onderwijs uit te geven. In dit segment moesten de academische uitgevers concurreren met de gevestigde, steeds grotere en steeds meer internationaal opererende educatieve uitgevers als Pearson en Thomson (5).

University presses, die zich ten doel stellen hoogwaardig wetenschappelijk werk uit te geven, hadden meer last van de veranderende marktomstandigheden dan de commerciële uitgevers. En de Amerikaanse university presses hadden meer te lijden dan hun Engelse verwanten in Oxford en Cambridge, omdat ze minder gediversifieerd zijn. Bovendien zijn ze hoofdzakelijk op de Amerikaanse markt actief, geven ze minder tijdschriften uit die kunnen meeliften op de prijsstijgingen en publiceren ze meer voor de sociale en geesteswetenschappen, waar de onderzoeksbudgetten lager zijn en waar minder wordt verdiend dan bijvoorbeeld in de natuurwetenschappen (6).

Elektronisch uitgeven

Het elektronisch uitgeven startte vanaf het midden van de jaren tachtig. Voor de academische wereld begon het met citatie-indexen en bibliografische bestanden. Eerst nog op cd-rom, later ook on line. Met de uitvinding van het wereldwijde web door Tim Berners-Lee in 1991 (de uitvinding van hypertext, waarmee documenten op verschillende computers aan elkaar konden worden gekoppeld) en de komst van de webbrowser brak voor een breder publiek het digitale tijdperk aan (7).

Het web heeft het wetenschappelijke uitgeeflandschap ingrijpend veranderd, in het bijzonder voor wetenschappelijke tijdschriften. Die kregen elektronische edities in de vorm van *e-journals*, samengebracht in databanken als ScienceDirect van Reed Elsevier. Er kwamen ook databanken voor *pre-prints* (voor publicatie voorgelegde maar nog niet geaccepteerde manuscripten), zoals arXiv in Los Alamos.

'DE LEZER KAN STEEDS DIEPER IN HET DIGITALE WERK AFDALEN EN BIJVOORBEELD DOCUMENTEN RAADPLEGEN, BIBLIOGRAFIEËN, HISTORIOGRAFIEËN, OF WAT DE ONDERZOEKER OOK ZOU KUNNEN AANDRAGEN OM ZIJN ONDERWERP ZO VOLLEDIG MOGELIJK UIT TE DIEPEN.'

Universitaire bibliotheken richten zich sindsdien op het organiseren van on line toegang tot wetenschappelijke publicaties en ontwikkelen ook zelf *Digital Academic Repositories*: elektronische archieven voor de duurzame opslag en beschikbaarstelling van wetenschappelijke informatie (8). Zij spelen daarmee in op de *Open Access* beweging, die zich richt op de vrije beschikbaarheid van wetenschappelijke literatuur. Er komen ook steeds meer *Open Access Journals*, bijvoorbeeld van BioMed Central en PLoS (Public Library of Science). Sommige traditionele uitgevers, zoals Oxford University Press en Springer Science + Business Media, experimenteren met gemengde modellen voor tijdschriften, waarbij artikelen zowel op de traditionele manier als via *open access* kunnen worden gepubliceerd.

Achteraf is de snelle omschakeling naar e-journals eenvoudig te verklaren: artikelen hebben een beperkte lengte en zijn vanaf het beeldscherm redelijk te lezen of eenvoudig te printen; wetenschappers zijn vooral geïnteresseerd in specifieke artikelen op hun onderzoeksterrein en hebben dus baat bij een omvangrijke collectie van tijdschriften die zij vanaf de werkplek kunnen raadplegen. En on line toegang tot deze collecties biedt de mogelijkheid om literatuurverwijzingen eenvoudig na te trekken (9). Ook naslagwerken lenen zich goed voor digitaal gebruik, vanwege het gemak waarmee specifieke informatie kan worden gevonden; de beperkte hoeveelheid informatie die per keer wordt gelezen; de mogelijkheid om grote bestanden te raadplegen en ook om die relatief eenvoudig en goedkoop te actualiseren (10).

Digitalisering van boeken

Opvallende uitzondering in de digitalisering van wetenschappelijke publicaties is juist het academische

boek. Boeken kenmerken zich door hun omvang en lineaire karakter, ze hebben een verhalende opzet of bevatten een uitvoerige argumentatie, waardoor lezers er langere tijd mee bezig zijn en er andere eisen aan stellen. Lezers hechten aan een goede leesbaarheid, willen in het boek bladeren, het meenemen en overal kunnen gebruiken. Ondanks alle speculaties over het tegendeel blijken computers het tot dusverre af te leggen tegen de buitengewoon effectieve leesmachine die het boek al eeuwen is.

Toch lijken elektronische boeken of *e-books* in een behoefte te voorzien. Niet zozeer als individuele titels, maar als een collectie, bestemd voor wetenschappelijke instellingen (11). Succesvolle initiatieven op dat vlak gaan uit van een samenhangend corpus van elektronische boeken, met enerzijds voldoende schaalgrootte en anderzijds een duidelijke focus en selectiviteit. Voorbeelden van dit soort collecties zijn CIAO (Columbia International Affairs Online, een in 1997 opgezette verzameling over internationale politiek waarin vooral veel grijze literatuur is bijeengebracht) en OSO (Oxford Scholarship Online, een selectie van de beste oudere en recent gepubliceerde boeken van OUP in vier wetenschapsgebieden, opgezet in 2003).

Hoewel de digitalisering weinig vat heeft op boeken als product wil dit niet zeggen dat er rond boeken niet veel verandert. Boeken worden inmiddels in groten getale via Google Books gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt, via zoekmachines als Google en Yahoo! opgespoord, en via de on line boekhandels van Amazon, BOL en Barnes & Noble gekocht. Vooral Google is in dit verband interessant. Wat begon als een opvallend eenvoudige en snelle zoekmachine voor internet is uitgegroeid tot de grootste informatiemakelaar ter wereld, zonder dat uitgeverij het in de gaten hadden.

Het afgelopen jaar werd Google een belangrijke speler voor de academische wereld. Via Google Books zullen op termijn miljoenen boeken worden gedigitaliseerd en via internet toegankelijk gemaakt; via Google Scholar wordt het steeds gemakkelijker wetenschappelijke literatuur te vinden. Ook Yahoo! biedt de mogelijkheid naar wetenschappelijke informatie te zoeken. Bovendien maakte dit bedrijf onlangs bekend boeken te gaan digitaliseren. Dergelijke initiatieven zullen bijdragen aan de verdere verschuiving van wetenschappelijke kennisuitwisseling naar internet.

Daarnaast worden steeds meer boeken vervaardigd op bestelling, via *Printing on Demand* (PoD). Thompson noemt dit terecht de 'verborgen revolutie'. Door geavanceerde digitale printtechnieken is het tegenwoordig mogelijk boeken in zeer kleine oplagen en zelfs per stuk, op bestelling, te produceren. Boeken kunnen vervolgens ook op een locatie in de buurt van het afleveradres worden geprint, wat een sterke reductie betekent in voorraad- en distributiekosten en in de kosten van retourexemplaren. Hierdoor kan de levenscyclus van een titel in principe eindeloos worden verlengd en ontstaan allerlei nieuwe uitgangsmogelijkheden.

Experimenten met digitale boeken

De monografie leent zich niet goed voor een rechtstreekse vertaling naar een digitale variant. Maar ligt het niet veel meer voor de hand dat via internet een eigen vorm ontstaat, die profiteert van de specifieke mogelijkheden van de digitale media? De historicus Robert Darnton schreef over dit perspectief al in 1999 enige invloedrijke artikelen, zoals 'A Historian in Books. Lost and Found in Cyberspace' (*The Chronicle of Higher Education*) en 'The New Age of the Book' (*The New York Review of Books*).

Als historicus die een kwarteeuw lang onderzoek deed naar de boekgeschiedenis ten tijde van de Franse Verlichting is Darnton zich pijnlijk bewust van de beperkingen van de monografie. Hij beschrijft het dilemma van de historicus die jarenlang archiefonderzoek doet en daarbij, misschien wel als enige, een enorme rijkdom aan materiaal onder ogen krijgt, waarvan maar een fractie zich leent voor opname of behandeling in het uiteindelijke boek. Na afloop van het onderzoek blijft hij zitten met vele kaartenbakken vol informatie en met vele ideeën voor nieuwe projecten, die zich niet lenen voor een boek omdat te weinig mensen erin geïnteresseerd zullen zijn, en die overigens ook zoveel tijd zouden vergen dat hij aan niets anders meer zou toekomen.

Darnton introduceert wat hij het 'piramidemodel' noemt, een gelaagde presentatie van verschillende soorten informatie. In de top van de piramide bevindt zich het afgeronde, beknopte en goed leesbare resultaat van het onderzoek, dat via internet kan worden geraadpleegd, ook als boek kan worden uitgegeven, of als PoD-uitgave geprint. Maar als de lezer iets aantreft wat hem speciaal interesseert, kan hij naar een diepere laag klikken, waar zich bijvoorbeeld een essay bevindt, of een nadere toelichting. Zo kan de lezer steeds dieper in het digitale werk afdalen en bijvoorbeeld documenten raadplegen, bibliografieën, historiografieën, of wat de onderzoeker ook zou kunnen aandragen om zijn onderwerp zo volledig mogelijk uit te diepen (12). Lezers zullen zich het onderwerp kunnen eigen maken op een manier die meer lijkt op een bezoek aan een bibliotheek of een archief dan op het lezen van een boek.

'JE MOET ER TOCH NIET AAN DENKEN DAT JE GEDWONGEN WORDT JE
PERSOONLIJKE BIBLIOTHEEK TE VERVANGEN, DAT MINDER POPULAIRE E-BOOKS
NIET MEER VERKRIJGBAAR ZIJN VOOR DE NIEUWSTE LEESAPPARATEN, OF DAT
ENKELE DOMINANTE PRODUCENTEN VAN WELISWAAR MOOIE LEESAPPARATEN
KUNNEN UITMAKEN WAT HET PRIJSNIVEAU IS VAN E-BOOKS.'

Darnton hoopte met deze benadering twee vliegen in één klap te slaan: wetenschappers worden verlost van de beperkingen van de monografie en krijgen de mogelijkheid hun materiaal op nieuwe manieren te

presenteren en beschikbaar te stellen; uitgevers kunnen behalve boeken nieuwe digitale werken in de markt zetten, om zo hun omzet uit wetenschappelijke publicaties op peil te houden. Darnton heeft zelf de daad bij het woord gevoegd en werkt sindsdien aan een elektronisch boek over uitgeverij en boekhandel in het Frankrijk van de achttiende eeuw.

Er zijn overigens diverse wetenschappers die experimenteren met de mogelijkheden van de digitale media (13). Zo is het project 'Valley of the Shadow' van de historicus Edward Ayers een digitale collectie van duizenden bronnen (zoals kaarten, brieven, kranten, foto's en kerkelijke, gemeentelijke en militaire archivalia) waarin men de ervaringen van een Noordelijke en een Zuidelijke gemeenschap in de Amerikaanse Burgeroorlog kan volgen. 'The Rossetti Archive' van de letterkundige Jerome McGann brengt het complete oeuvre van de Engelse dichter en schilder Dante Gabriel Rossetti in multimediale vorm bijeen en probeert dit met digitale hulpmiddelen in al zijn aspecten te analyseren.

Darntons hoop dat uitgevers met zulke multimediale producten nieuwe inkomsten kunnen genereren, is nog niet uitgekomen. Voorlopig blijft het bij experimenten, die veelal totstandkomen met subsidies – in de Verenigde Staten bijvoorbeeld van de Mellon Foundation, die aan de basis van diverse digitale projecten staat – en die over het algemeen buiten de normale uitgeefkanalen plaatsvinden (14).

Het leesapparaat

Het gedrukte boek heeft de eerste digitaliseringsgolven overleefd, maar nieuwe technologische vondsten kunnen hierin verandering brengen. We wachten al meer dan tien jaar op het beloofde leesapparaatje met de tot dusverre onovertroffen eigenschappen van papier: niet alleen in allerlei situaties goed te lezen, maar ook gemakkelijk mee te nemen en eenvoudig op te bergen. Het moment waarop we dat apparaatje kunnen gaan gebruiken, komt snel naderbij. Philips presenteerde onlangs een prototype van oprolbaar elektronisch papier en verwacht al in 2007 de eerste versies te kunnen verkopen. En vorig jaar was op de Frankfurter Buchmesse een Japans leesapparaat te bewonderen, een soort iPod op pocketformaat, met verrassend scherpe beeldkwaliteit en prima leesbare teksten (15). Straks zien we treinreizigers en vakantiegangers met dit apparaatje in handen, in plaats van een mp3-spelertje om hun nek. Of scholieren op de fiets op weg naar school, zonder loodzware rugzakken vol schoolboeken.

Clifford Lynch, directeur van de Coalition of Networked Information (die zich specifiek bezighoudt met de mogelijkheden van digitale media voor wetenschappelijke kennisuitwisseling), schreef in 2001 een lang artikel over de implicaties van zulke e-books: 'The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World', in *First Monday* (een *peer-reviewed* e-journal). E-books bestaan uit drie componenten: de drager, de inhoud en het programma waarmee de inhoud wordt gepresenteerd. In het geval van het leesapparaatje vallen de drager en het programma (de hard- en software) waarschijnlijk samen, omdat de producent het apparaatje levert waarop het programma al is geïnstalleerd. In de markt voor computerspelletjes zie je bijvoorbeeld verschillende concurrerende systemen, met elk hun eigen standaard. De spelletjes van de één passen niet op de computers van de ander. Om de zoveel tijd worden vervolgens nieuwe spelcomputers uitgebracht, waarop in het ergste geval ook de oude spelletjes van dezelfde producent niet meer werken.

Hiermee worden enkele gevaren duidelijk: je moet er toch niet aan denken dat je gedwongen wordt je persoonlijke bibliotheek te vervangen, dat minder populaire e-books niet meer verkrijgbaar zijn voor de nieuwste leesapparaten, of dat enkele dominante producenten van weliswaar mooie leesapparaten op grond van hun patenten kunnen uitmaken wat het prijsniveau is van e-books. Toch is dit de manier waarop de elektronica-industrie gewend is te werken en wat ons boven het hoofd hangt bij de overgang van het gedrukte naar het elektronische boek.

Lynch waarschuwt dat we onze impliciete verwachtingen van boeken (bijvoorbeeld dat we ze kunnen bewaren en lezen wanneer we willen en dat we ze kunnen vinden in een bibliotheek, ook als ze niet meer in de handel zijn) niet uit het oog mogen verliezen. Maar tegelijkertijd benadrukt hij dat we ons niet uitsluitend moeten laten leiden door de eigenschappen van het gedrukte boek en ruimte moeten maken voor experimenten met digitale vormen van kennisuitwisseling en onderwijs (16).

Ontwikkelingen op internet

Thompson geeft in *Books in the Digital Age* een indrukwekkend overzicht van de veranderingen voor het boekenvak tengevolge van de digitalisering. Jammer genoeg gaat hij niet in op de voortdurende gedaanteverandering van het web. Een van de wonderbaarlijke eigenschappen van internet is dat het zichzelf voortdurend transformeert, doordat nieuwe, vaak gratis toepassingen zich in korte tijd over het web kunnen verspreiden.

De laatste jaren is er de stormachtige opkomst van *social software*, een verzamelterm voor diverse toepassingen waarmee mensen met elkaar in contact kunnen treden, informatie kunnen uitwisselen en eenvoudig, al of niet gezamenlijk, informatie op het web kunnen plaatsen. Voorbeelden daarvan zijn *instant messaging* (chatten via MSN), markt- en ontmoetingsplaatsen (zoals eBay en Schoolbank), groepssoftware (zoals Yahoo! Groups), *wiki's* (met als bekendste voorbeeld Wikipedia) en *weblogs* (bijvoorbeeld via Blogger). Door dit soort toepassingen ontwikkelt internet zich in snel tempo tot een persoonlijk communicatie- en publicatiekanaal, waarbij haast spelenderwijs allerlei online gemeenschappen ontstaan, op basis van de meest uiteenlopende gedeelde interesses. Wie hierover meer wil lezen, kan terecht bij *The Power of Many. How the Living Web is Transforming Politics, Business, and*

Everyday Life van Christian Crumlish en *We the Media. Grassroots Journalism by the People, for the People* van Dan Gillmor.

Crumlish noemt dit nieuwe fenomeen 'het levende web'. Hij laat zien hoe on line gemeenschappen een nieuwe maatschappelijke dynamiek creëren. Gillmor richt zich op de snel toenemende invloed van met name weblogs op nieuwsmedia en de journalistiek. Weblogs zijn een soort persoonlijke journaals, met links naar andere plekken op het internet, waarop ook bezoekers reacties kunnen plaatsen. Beide auteurs maakten tijdens het schrijven van hun boek gebruik van een weblog en zetten deze sinds de publicatie voort. Hun boeken zijn daarmee momentopnamen in wat zij beschouwen als een maatschappelijke omwenteling die zich via internet voltrekt. En natuurlijk dient hun weblog ook ter promotie van het boek.

Crumlish en Gillmor laten zien dat weblogs tevens een hulpmiddel bij onderzoek kunnen zijn: voortschrijdend onderzoek wordt op een natuurlijke manier geordend en tegelijk zichtbaar gemaakt, en daarmee onderdeel van een communicatieproces met vakgenoten en geïnteresseerden. Weblogs en soortgelijke toepassingen maken dan ook opgang in het hoger onderwijs (17). Het kan niet lang meer duren of er verschijnt een monografie die de neerslag vormt van een weblog (18).

Het is nog de vraag of zulke toepassingen ook geld op kunnen leveren. En zelfs als dat gebeurt, is het nog de vraag of dat resulteert in een geschikt uitgeefmodel voor digitale publicaties. Dat neemt niet weg dat internet een steeds belangrijker kanaal wordt voor wetenschappelijke communicatie en kennisuitwisseling en dat steeds meer informatie buiten de reguliere uitgeefkanalen om beschikbaar zal worden gesteld. En dat soort publicaties wordt persoonlijker, dynamischer en interactiever dan de op peer-review gebaseerde en centralistisch georganiseerde uitgaven die we nu kennen.

Wat betekent dit alles voor de monografie? Het academische boek zal binnen afzienbare tijd niet verdwijnen, maar de digitale media zullen voorlopig ook geen verlichting brengen in de moeilijke omstandigheden waarin het verkeert. En met het toenemend belang van internet voor het wetenschappelijk verkeer lijkt het erop dat de gedrukte monografie in de tussentijd verder zal marginaliseren.

Reageer op dit artikel

Eelco Ferwerda *is uitgever digitale producten bij Amsterdam University Press.*

Besproken boeken:

Books in the Digital Age. The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States
door John B. Thompson.
Polity Press. Cambridge 2005.
480 pag. € 33,90

The Power of Many. How the Living Web is Transforming Politics, Business, and Everyday Life
door Christian Crumlish.
Sybex Inc. San Francisco 2004.
288 pag. € 27,60

We the Media. Grassroots Journalism by the People, for the People
door Dan Gillmor.
O'Reilly & Associates. Sebastopol 2004.
320 pag. € 26,70

Literatuur:

- Robert Darnton, 'A Historian in Books. Lost and Found in Cyberspace', in: The Chronicle of Higher Education, 12 maart 1999.
- Robert Darnton, 'The New Age of the Book', in: The New York Review of Books, jrg. 46, nr. 5, 18 maart 1999.
- Clifford Lynch, 'The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World', in: First Monday, jrg. 6, nr. 6, 2001.